

AZ ÁLLAMHATALOM ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ VISZONYA HEVES MEGYÉBEN (1956–1960)

GÁL MÁTÉ

A történeti okfejtés fő sodrát a katolikus egyház és Heves megye története képezi a létező szocializmus időszakában. 1956 mint kezdő év több okból kifolyólag is releváns lehet. Az egri főegyházmegyében ez korszakhatár. Czapik Gyula¹ egri érsek 1956. április 25-ei halálával az egész egyházmegye, s benne foglalva Heves megye² kormányzati gondjai Brezanóczy Pál³ káptalani helynökre⁴ lettek bízva. Czapik érsek hajlékony politikai érzékkel igyekezett jó viszonyt ápolni a hatalommal. Ezt a tendenciát a helyi források is magabiztosan alátámasztják. Brezanóczy helynök színre lépése azonban újfajta kihívást jelentett a központi egyházpolitika végrehajtásáért felelős megbízottaknak. A dolgozat igyekszik rámutatni olyan új adalékokra, melyek tovább árnyalhatják a Brezanóczy Pálról kialakult – véleményem szerint sok esetben egyoldalú – képet. A személycserét követő történések rekonstruálása tehát önmagában indokolttá teheti a vizsgálatot. A forradalmat követő megtorlási hullám helytörténeti megközelítése szintén arra ösztönöz, hogy 1956-tól kezdjem meg vizsgálódásaimat. A rendelkezésünkre álló megyei forrá-

---

¹ Dr. Czapik Gyula Szegeden született 1887. december 3-án. 1910. augusztus 10-én szentelték pappá Bécsben. 1939-től veszprémi megyéspüspök, 1943-tól egri érsek. 1956. április 25-én hunyt el Budapesten. Schematismus Clrei Archidioecesis Agriensis Ad Annum Jesu Christi 1945. 193.

² Fontos leszögezni, hogy az egyházmegyék határai nem fedik le pontosan a közigazgatási megyék határait. Így van ez Heves megye és az Egri egyházmegye esetében is. Heves megye Nyugati része a Váci egyházmegyéhez tartozik.

³ Dr. Brezanóczy Pál 1912. január 22-én született az akkor Máramaros vármegyében található Aknaszlatinán. 1952-ben kerül Egerbe, ahol ordinárius és a szatmári egyházmegye magyarországi részeinek érseki helynöke volt. 1956-ban káptalani helynöki rangra emelkedett, 1959-től apostoli kormányzó, 1964-től egri püspök, majd 1969-től egri érsek. 1972. február 11-én hunyt el Egerben. Az Egri Főegyházmegye schematizmusa. Eger, 1975. 158.

⁴ Latinul vicarius capitularis. Püspöki széküresedés, vagy akadályoztatás esetén az egyházmegye kormányzója.

sokból fontos új részletek ismerhetőek meg a katolikus klérus 1956. október 23-át követő stratégiájáról, s a retorzió kezdeti lépéseivel kapcsolatban.

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Intéző Bizottsága (IB) 1957. március 5-én a restaurációs politika keretein belül megfogalmazta az 1956. október előtti status quo visszaállítására tett igényét. A koncepció természetesen az egyházakat is érintette. A Politikai Bizottság (PB) által készített 1958. július 22-ei határozat már az új típusú egyházpolitika szellemében készült el. A pártokumentum jelentősebb eredményei a kétpólusú egyházpolitikában, illetve a „népfrontos jellegű” szövetségi politizálásban érhetők tetten.⁵ Az előzőekben említett változatos arculatú direktívák két pontját veszem górcső alá az esszében. A forradalom hónapjaiban viharos gyorsasággal cseréltek gazdát a magasabb egyházi pozíciók, eközben fokozott tempóban kompromittálódott a lojális papi békemozgalom. Az 1956. október 23-át megelőző viszonyok helyreállításra az MSZMP Intéző Bizottsága 1957. márciusi határozatában különböző teendőket írt elő. A párthatározat a pozíciókkal kapcsolatban előírta, hogy nem csak a központi, de az alacsonyabb egyházi állásokat is megbízható személyi állománnyal kell feltölteni. Ugyanakkor az állam sietette a meggyengült békepapi mozgalom reformját.⁶ Visszacsatolva a lokális szintre a megyei iratapparátus tanulmányozását követően bátran állíthatom, hogy Heves megyében a két említett problémakör 1960-ra oldódott meg. Főként ezért lehet indokolt, hogy ezzel az évvel zárjam a tanulmányomat.

A rövid bevezetés után úgy gondolom, hogy prioritást élvezhet a forrásbázis ismertetése. Egyrészt azért, mert talán kevésbé közismert levéltári anyagról van szó, ennél fogva a nevesebb szakirodalomban sem sűrűn szerepelnek az általam használt dokumentumok. Másrészt ezt indokolja Kálmán Peregrin ferences szerzetes érvelése is, aki felhívta a figyelmet a megyei levéltárakban rejtőző információk jelentőségére. A megyei közgyűjteményekben megbúvó adatok a vidéki egyházüldözés mechanizmusának feltérképezésén kívül segítségünkre lehetnek

---

⁵ A határozat lényegében szétválasztott az úgynevezett klerikális reakciót és a vallásos világnézetet. A hivatalos egyházpolitika nyelvén ez azt jelentette, hogy az előbbi ellen az állami szervek bármiféle adminisztratív módszert bevethettek, utóbbival kapcsolatban viszont egy óvatosabb, türelmes ideológiai harc fogalmazódott meg. Lényeges kiemelni, hogy egy idő után a vezetés egyre inkább egyfajta szövetségesként tekintett az egyházakra, ez a tendencia jellemzően az 1970-es évektől kezdett erősödni. Lásd bővebben: *Köbel Szilvia*: „Oszd meg és uralkodj”. A pártállam és az egyházak. Bp. 2005. 127–135.

⁶ *Balogh Margit*: Egyház és egyházpolitika és egyházpolitika a Kádár-rendszerben. *Eszmélet folyóirat* 34. (1997) 69.

a kommunista diktatúra egyházpolitikájának jobb megértésében, illetve az eddig kialakult tézisek módosításában⁷

Az eredményeimet a Heves Megyei Levéltárban végzett kutatásaimra alapozom. Javarészt egyházpolitikai iratokat vizsgáltam meg, jellegüket tekintve több csoportra lehet osztani az apparátust. Elsőként ki kell emelnünk a Belügyminisztérium Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának jelentéseit.⁸ Az osztály anyagainak elemzésével a politikai rendőrség szemszögéből követhetjük nyomon az állambiztonsági frazeológiában „klerikális reakciónak” nevezett csoportok ténykedését, s az ellenük irányuló állami erőszak mechanizmusát. A dokumentumok betekintést nyújtanak a szerv vidéki működési folyamataiba és a párhuzamosan működő egyházfelügyeleti intézményekkel kialakított kapcsolati hálójába. A továbbiakban jelentőségüknél fogva szót kell ejtenem az egyházpolitikai összefoglalókról. Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH), mint a mindig aktuális egyházpolitika végrehajtó szervezete, a központi (budapesti) apparátuson kívül rendelkezett bizonyos számú vidéki káderállománnyal is.⁹ A vidéki funkcionáriusok közül először a miniszteri biztostól érdemes pár szót ejteni. A biztos mindig az egyházmegye mellett működött, s befolyását az érseki és püspöki aulákra gyakorolhatta, kiemelt feladatai közé tartozott a papokkal történő kapcsolattartás és a politikai befolyásolás. Minden megyei és fővárosi tanács végrehajtó bizottsága mellett tevékenykedett továbbá egy egyházpolitikai főelőadó is,

---

⁷ *Kálmán Peregrin: Visszatekintés? Önigazolás? Kiútkeresés? Kiss István Nógrád megyei ÁEH megbízott visszaemlékezései. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk. Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László, Bp. 2010. 242.*

⁸ A megyei politikai rendészeti osztályokat a korábbi megyei államvédelmi szervek létszámának átlagosan 25%-os csökkentésével szervezték újjá. Az 1957 tavaszán felállt szervezetek létszáma a következő hét évben nem módosult. A változatlan számok lényegében változatlan állományt is jelentett. Heves megyében az 1956. októberi állapothoz képest a 78 főt 1957 áprilisára 50 főre redukálták, majd ez a szám 1959-re sem változott jelentősen: 53 emberből álló gárdával dolgozott a szervezet. Lásd bővebben: *Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése 1956–1990. Bp., 2008. 54–55.*

⁹ Az ÁEH 1951–1989-ig állt fenn, s jogutód nélkül szűnt meg. A hivatalt is érintették az 1956 végén történő állami szervek körében végbemenő átszervezések, összevonások. Az 1956. évi 33. számú törvényerejű rendelet megszüntette az Állami Egyházügyi Hivatalt, feladatkörét a Művelődésügyi Minisztérium vette át. Az ÁEH így betagozódott a kultuszminisztériumba, hivatalos elnevezése pedig Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatal lett. A hivatalt végül 1959-ben újjászervezték, s visszakapta önállóságát, erről az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet értelmében került sor. Lásd bővebben: *Köbel Sz.: Oszd meg. i. m. 60–91., Köpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Bp. 2004. 14–18.*

munkája röviden az állami direktívák minél gördülékenyebb megvalósulásának biztosításában nyilvánult meg. A vidéki megbízott személye 1957 után általában egybeesett a területileg illetékes megyei (tanácsi) egyházügyi munkatársával.¹⁰ Ez utóbbi tendencia Heves megyére is igaz. Borai Emil birtokolta az egyházmegyei és a tanácsi feladatokat is az 1954 és 1969 közötti időszakban, aki eredeti végzettségét tekintve általános iskolai tanár volt.¹¹ Jelentős adalék lehet Borai személyével kapcsolatban, hogy a főelőadói posztot – mint ahogy erre már utaltam – Heves megyében 1956 előtt is ő töltötte be. Ebből az következik, hogy esetében egy rutinos káderről van szó.¹² Visszatérve az említett havi és negyedéves beszámolókra, a dokumentumokból képet kaphatunk a változó arculatú állami egyházpolitika megyei szintű érvényesítéséről, s az ehhez alkalmazott sokszínű taktikáról. A Heves Megyei Levéltárban feltárt források a jövőben fogódzóként szolgálhatnak a funkcionáriusról készített jellemábrázolás kialakításához is. A jelentések tartalmából jól nyomon követhető az a trend, ahogyan egy állami szerv égisze alatt tevékenykedő vidéki munkatárs próbálta saját hivatását és prioritásait felnagyítani felettesei előtt. Egyelőre csak egy eset erejéig, de harmadik forrástípusként górcső alá vettem az Egri Megyei Bíróság 1956-ot követő megtorlásokkal kapcsolatos peranyagát.

Heves megye az 1956-os események előtt az állami egyházpolitika szempontjából a megbízhatóbb, nyugodtabb megyék közé tartozott. Az egyházügyi összefoglalók visszatekintéseiben Czapik Gyula¹³ érsek államhoz fűződő bizonyos lojalitását, s reálpolitikusi hajlékonyságát emelik ki. Az érsek a konszenzuális megoldások hívének bizonyult. A történetekhez hozzátartozik, hogy a főpásztor ilyesfajta diplomatikus megnyilvánulásaiért cserébe szabad kezet kért például az egyházi kulcspozíciók betöltésének ügyében. A jelek szerint ez a fajta egyezkedő stratégia jól működött. Ennek értelmében egyes kulcsállások fölött Czapik ren-

---

¹⁰ Lukács Miklós: Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezeti változásai 1951–1989 között. *Vallástudományi Szemle* 11. (2013) 165–166.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) MSZMP Heves Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései (22.3). 16. doboz 1967. 10. 10. – 1968. 06. 18. Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyve 1968. április 9.

¹² Erre utal Kápolnai István Dr. Kiss Istvánról készített emlékirásában. *Kápolnai Iván: Emlékezés Dr. Kiss István teológia tanárra. (1906-1981) Magyar egyháztörténeti vázlatok. Essays in church history in Hungary.* 1–2. (2011) 216.

¹³ Egyetértek Balogh Margit történésszel abban, hogy a Czapikkal kapcsolatos mai megítélés különös tekintettel 1951 és 1956 közötti időszakra egy árnyalt portrét kívánna, jelen tanulmány viszont nem hivatott ezzel a témával foglalkozni. Bővebben: *Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött.* In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk. Bánkúti Gábor – Gyarmati György, Bp. 2010. 43–81.

delkezhetett, s így fordulhatott elő, hogy az említett helyeken a hivatalos állami egyházpolitika megítélése szerint „reakciós papok” maradhattak egészen 1954-ig. A kommunista hatalom 1954 nyarán megtörve az addigi szokásokat saját elképzeléseit érvényesítette. Az erőszakos átszervezések miatt összesen hat „reakciós pap” került „rosszabb helyekre”.¹⁴ A később keletkezett iratok rávilágítanak, hogy 1954-től folyamatosan küzdelmek zajlottak a meghatározóbb egyházi stállumokért. A megyei funkcionáriusok stratégiája eközben 1960-ig végig ugyanaz volt. A megbízhatatlan, úgymond antidemokratikus papokat nyugdíjba küldték, vagy jelentéktelenebb településekre száműzték. Az eltávolított lelképászorok helyére pedig a papi békemozgalom addigra már kipróbált személyeit hozták pozícióba.¹⁵

Czapik érsek 1956. április 25-ei halála után Brezanóczy Pál lépett az Egri Főegyházmegye élére, így az egyházkormányzat az ő felügyelete alá került. Érdemes egy pillantást vetni a személyével kapcsolatos forrásokban fellelhető adatokra. A Heves megyében működő egyházakat ellenőrző szervek más-más képet festettek Brezanóczyról. Lénárd József rendőrhadnagy 1959-ben helyzetelmést készített az „egyházak és szekták” működéséről. A jelentés alapján arra következtethetünk, hogy a politikai rendőrség a „klerikális reakció ténykedését” már az 1956-os forradalom kitörését megelőzően érzékelte. Lénárd megfigyelései szerint a reakció főleg a Heves megye területén jól szervezett békepapok, tehát a „demokratikus szárny” lejárataiban jeleskedett. A dokumentum ide vágó részében a következőket olvashatjuk: „*Elterjesztették, hogy a fenti békepapok „kommunista ügynökök”, „kémiskolát végeztek”, „nem igazi papok”, „részegesek”, „erkölcstelenek” stb.*” A megyei belügyes tiszt Budapestre címzett soraiban a „jobboldali papokhoz hasonlóan” Brezanóczyt is igyekezett bevádolni. Lénárd információi alapján Brezanóczy, aki 1959-ben már „*demokratikusnak mutatkozott*”, a forradalom idején több békepapot büntetésben akart részesíteni. A káptalani helynök még egy listát is készített a felfüggesztendő egyházi személyek névsoráról. A tervezett retorzió negyven békepapot érintett volna, azonban a helynök ilyen jellegű törekvéseinek a forradalom leverése szabott végül határt.¹⁶ Borai Emil miniszteri biztos 1958. januári beszámolójában rövid elemzést adott a forradalom sodrában a megyei katolikus papok részéről megnyilvánuló „ellenforradalmi aknamunkáról”. Brezanóczy Pál a jelentés szerint a heveskedő „reakciós szárnyat” nyugalomra és a felsőbb állami szervek tiszteletére intette. A funkcionárius a helynök szilárdságát

---

¹⁴ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

¹⁵ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházpolitikai összefoglaló Eger, 1962. szeptember 27.

¹⁶ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, Egyházak és szekták működéséről, Összefoglaló jelentés, Eger, 1959. március hónap 27-én

két okra vezette vissza. Borai először a káptalani helynök reálpolitikusi hajlamát domborította ki „jellemrajzában”. Az egyházügyi főelőadó ebben a kontextusban külön kiemelte és idézte Brezanóczy Pál Mindszenty József politikája ellen állást foglaló nyílt beszédét. Az egyházügyi megbízott azonban meg volt róla győződve, hogy a helynök lojalitását titkon végig a betöltetlen érseki pozíció motiválhatta, melyre csak állami beleegyezéssel tehetett szert.¹⁷ Borai 1959. márciusi összefoglalójában már úgy értékelte a helyzetet, hogy Brezanóczy színrelépésével egyfajta stagnálás következett be a megye egyházpolitikai viszonyaiban. „*Velünk is jóba akart lenni, hogy esetleges kinevezéséhez hozzájáruljunk,¹⁸ de más vonalon a Vaticán (sic!) felé is bókolt*” – írta a főelőadó az Állami Egyházügyi Hivatalnak.¹⁹ Összegezve a vidéki munkatárs véleményét: a helynök a forradalom idején „*nem elegyedett a reakcióba*”, „*a boly szélén maradt az állam felé lojálisnak mutatkozott*”.²⁰ Brezanóczy állami szempontból vitathatóbb lépései, inkább – hasonlóan Czapikhoz – a papi dispoziciók területén mutatkoztak meg, mintsem a hangos politizálásban. Már október előtt, 1956 nyarán ígéretet tett Pethő Jenő²¹ volt jezsuita erki plébánosnak, hogy egy éven belül ő lehet a mezőkövesdi, egykoron jezsuita rendház vezetője. „*Az ellenforradalom alatt Pethő komolyan készült arra, hogy megjelenik Mezőkövesden*” – jelentette Borai.²² A tárgyalt források tartalma között különbség fedezhető fel abban a tekintetben, hogy a helynök a Politikai Nyomozó Osztály munkatársainak véleménye szerint erőteljesen konspirált a reakciós elemekkel. Ez a tendencia jellemezte viselkedését már az „ellenforradalom” előtt és alatt is, ráadásul csak a forradalom bukása motiválta abban, hogy a „demokratikus papok” sorát bővítse. Borai Emil miniszteri biztos és megyei egyházügyi főelőadó jellemzése inkább egy „*hintás jellemű reálpolitikus*” képét tárja elénk,

---

¹⁷ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. Összefoglaló jelentés, Eger, 1958. január 16.

¹⁸ Nyilván valóan az érseki kinevezéséről lehet szó.

¹⁹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

²⁰ Uo.

²¹ Dr. Pethő Jenő 1989. november 12-én született Ungváron, 1927. július 27-én szentelték pappá, 1950-ig jezsuita szerzetesként szolgált Mezőkövesden. 1957-ben Sajólábra, majd 1956-ban Erkre került, mint plébános. *Dr. Pákozdy József* felelős kiadó, igazgató: Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa. Eger. 1963. 60.

²² MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

aki ügyesen kihasználta a szűkös, de létező mozgástereket, s lojalitását a konszenzusos megoldásra való törekvés mellett erőteljes karrierizmus is mozgatta.²³

Véleményem szerint az iménti információk fontos adalékként szolgálhatnak a Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián által végzett, jellemzően állambiztonsági kutatásokhoz. Tabajdi és Ungváry interpretációjukban kifejtették, hogy Brezanóczy már 1956-ban rendkívül lojálisnak mutatkozott a hatalom felé. Érseki helynökként decemberben ígéretet tett az újjáalakuló politikai rendőrségnek, hogy „*segíteni fog az egyházi provokációk elkerülése érdekében*”.²⁴ Ma már tudjuk, hogy Brezanóczy Pál titkosszolgálatnak nyújtott együttműködése 1958-ra egészen az ügynöki tevékenységig terjedt. Többek között az említett két szerző munkájából kiderült, hogy a helynököt 1958-ban „hazafias alapon”, a kényszer hatását kizárva „Kékes Pál” fedőnéven szervezték be.²⁵ Magával az egyházi ügynökkérdéssel és Brezanóczy Pál ügynökstátusával kapcsolatban is megoszlanak a történészek véleményei.²⁶ Jelen tanulmány kereteit azonban meghaladja a kérdésben alkotott konzekvens állásfoglalás. Úgy gondolom, hogy az Országos Levéltárban és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végzett vizsgálatok hiányában az esszém egyelőre mindössze új adatokkal járulhat hozzá a polémiához.

Az egyházfelügyeletért felelős intézmények látóterén a katolikus klérus 1956-os forradalom alatt tanúsított magatartása sem eshetett kívül. Ebből kifolyólag a tematikával kapcsolatban bőséges információra bukkanhat a kutató a Heves Megyei Levéltárban. Mielőtt azonban behatóbban taglalnám a Heves megyei történeteket, le kell szögeznünk egy forradalmat érintő egyháztörténeti konszenzust. Balogh Margit, Gergely Jenő és Köbel Szilvia is azon a véleményen van, hogy 1956 az egyházpolitikában nem korszakhatár, hiszen előkészítésében és történéseiben – Mindszenty József bíboros szereplését leszámítva – az egyházaknak nem volt szerepük, „ellenforradalmi tevékenység” vádjával csak elvétve voltak felelősségre papi személyeket.²⁷ Az iménti megállapítás a források tükrében igaz lehet Heves megyére is, hiszen csak a hangadó elemeket érte retorzió. A vidéki forrásokban

---

²³ Borai Emil tapasztalataira erősít rá Adriányi Gábor egyháztörténész, aki a következőket írta a helynökről: „*alapos teológiai képzettsége ellenére karrierista, gátlástalan és törtető volt*”. *Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája. 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp. 2004. 72.*

²⁴ *Tabajdi G.– Ungváry K.: Elhallgatott múlt. i. m. 472.*

²⁵ Uo. 291–294.

²⁶ Lásd bővebben: *Adriányi G.: A Vatikán keleti politikája i. m., Kiszely Gábor: Állambiztonság. 1956–1989. Bp., 2001, Tabajdi G. – Ungváry K.: Elhallgatott múlt. i. m., Tomka Ferenc: Halálra szántak még is élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés. Bp. 2005.*

²⁷ *Balogh M.: Egyház és egyházpolitika i. m. 69., Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Bp., 1985. 146–154. Köbel Sz.: Oszd meg. i. m. 127.*

felbukkanó esetekből jól látszik, hogy a valóságban nincs szó szervezettségről, javarészt egymástól elszigetelt történések keltették fel a politikai rendőrség figyelmét. Az már más kérdés, hogy a belügy hogyan próbált később nyilvánvalóan kreált „komoly egyházi összeesküvéseket” felderíteni a megszerzett információk alapján. Az „ellenforradalmi bűnökkel” vádolt papokat jellemzően közbiztonsági őrizettel és később bírósági ítéletekkel sújtották.²⁸ A retorziók során alkalmazták továbbá a rendőri felügyelet alá helyezést, a rendőri figyelmeztetést és a periférikus helyeken fekvő plébániákra történő áthelyezés addigra már bevettnek számító büntetésformáját. A renitens papok „száműzésében” a politikai rendőrség szorosan együttműködött Borai Emil miniszteri biztossal. Borai az érsekségen a politikai befolyásolás és nyomásgyakorlás módszerével idővel sikeresen elérte a személyi kérdések kapcsán felmerülő központi igények megvalósulását.²⁹ Az előzőekben felvillantott példa jól tükrözi az ÁEH és a BM működését és a két szervezet kapcsolatrendszerét. A Kádár-korszak idején igyekeztek ellátni egymást az általuk hasznosnak vélt információkkal, illetve a politikai rendőrség az elhárítás során képesnek bizonyult felhasználni az ÁEH politikai megbízottait is.³⁰

A „bűnösök” felkutatása és felelősségre vonása 1957 végéig tartott. A Politikai Nyomozó Osztály elemzése alapján körülbelül harminc személy magatartása szúrt szemet a hatóságoknak. Őket a fennmaradt dokumentum „fasisztának”, az „igazi papságnak” és a „Vatikán hű szolgáinak” bélyegezte, s végül közülük lettek kiemelve a legaktívabb résztvevők. Legtöbbjüket a „*tömeghisztéria felszításában*” találták vétkesnek, erre példa Dr. Kiss István egri teológiatanár esete, aki 1956. november 2-án „izgató beszédet” tartott az Egri Főszékesegyházban, s a városi munkástanácsnak is tagja volt.³¹ Története különösen érdekes. 1956 októberétől Brezanóczy Pál helynök utasítására valóban társult a forradalmi bizottsághoz Egerben, s elsősorban az erőszakos kollektivizálást bírálta. A forradalom idején

---

²⁸ A kisebb ügyekben indított perek „tömegtermelésbe” az Egri Megyei Bíróságra maradt. 1957-ben és 1958-ban jogerősen 400 személyt ítétek el államellenes bűncselekmény vádjával. Bővebben: *Cseh Zita: Az 1956-os forradalom és megtorlás heves megyei dokumentumai.* Eger, 2006. 37–38.

²⁹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, Egyházak és szekták működéséről, Összefoglaló jelentés, Eger, 1959. március hónap 27-én

³⁰ *Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évekig.* In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Szerk. Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László, Bp., 2010. 227–229.

³¹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, Egyházak és szekták működéséről, Összefoglaló jelentés, Eger, 1959. március hónap 27-én

ugyanakkor ő bújtatta Borai Emil főelőadót és családját a Papnevelő Intézetben a várható felelősségre vonás elől. A bújtatott később azonban minden tőle telhetőt megtett, hogy aláássa a teológiatanár karrierjét, s célját az ötvenes évek második felére sikerült is elérnie. Ekkor Kiss István előbb Szajlára került, mint plébános, majd ottani közkedveltsége ellenére 1960. szeptember 1-jén 54 éves korában nyugállományba helyezték. A székesfehérvári Idős Papok Otthonában biztosítottak számára helyet, és minden nemű papi tevékenységtől eltiltották. A meghurcolt pap hiába emelt panaszt a korlátozás ellen Olt Károlynál, az ÁEH ekkori elnökénél, érvelései eredménytelenek maradtak.³²

Kiss Istvánétól eltérő módon Lipkai István hatvani volt jezsuita szerzetesnek bíróság előtt kellett felelnie tetteiért. Lipkai a forradalom lecsendesítése utáni hónapokban keveredett „ellenforradalmi” szervezkedésbe. Tételezen 1957 januárjában a „Kedves Barátom” röpirat utolsó tíz oldalának írógéppel történő sokszorosításával vádolták őt és társait.³³ Az írás a Központi Papi Szemináriumban tanuló kispapok keze által látott napvilágot, s XII. Pius pápa körlevelei és Mindszenty József hercegprímás november 3-ai beszéde mellett az októberi események reális leírását is tartalmazta. A helyzetkép nyilvánvalóan szembement a hivatalos véleményt tartalmazó sajtó félretájékoztatásával.³⁴ Lipkai ügyét az Egri Megyei Bíróság 1957. október 25-én bizonyíték hiánya miatt elkülönítette társaiétól.³⁵ Inentől kezdve a megyei dokumentumok foghíjasak. A Belügyminisztérium 1957. július 23-ai a nyomozás befejezéséről szóló határozata alapján Lipkai István a pesti seminaristákkal együtt egy nagyobb horderejű állambiztonsági nyomozás

---

³² *Kápolnai I.*: Emlékezés i. m. 216., Az áthelyezést illetve a nyugdíjazást Kápolnai Iván munkáján kívül alátámasztja az Egri Főegyházmegye 1963-as schematizmusa is. Lásd: *Dr. Pákozdy J.*: Az Egri Főegyházmegye i. m. 51.

³³ A brossura sokszorosítására eredetileg Nagy Árpád katolikus káplán kérte fel anyját, Köles Mártát és Lipkai István kántort. MNL HML, EMB, B. 1060/1957. Lipkai István és társainak pere.

³⁴ Marosfalvi László illegális jezsuita javaslatára a forradalom leverése alatti időben Kuklay Antal, Farjú Imre és Marchesci Károly írták meg a forradalom eseményeit, s ehhez csatolták hozzá az említett körleveleket és a szózatot. Lásd bővebben: *Soós Viktor Attila*: „Kedves Barátom” A Központi Szeminárium papjainak és kispapjainak sorsa az 1956-os forradalom alatt és a megtorlások időszakában. In: *A katolikus egyház 1956-ban*. Szerk. Rosdy Pál, Bp. 2006. 57–68. *Bertalan Péter*: Ellenálló seminaristák. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989*. Szerk. Bánkuti Gábor, Gyarmati György, Bp. 2010. 114.

³⁵ Az Egri Megyei Bíróság a „Kedves Barátom” utolsó tíz oldalának beszerzését indítványozta.

célkeresztjébe került. A belügy végül júliusra szerzett megfelelő mennyiségű bizonyítékot.³⁶ Ítélet csak 1957 karácsonya előtt, decemberben született.³⁷

A hatalom részéről jelentkező, az egyházakat is érintő restaurációs lépések 1957 márciusában kerültek a plénum elé. A Magyar Szocialista Munkáspárt Intéző Bizottságának 1957. március 5-ei ülésén foglalkoztak átfogóan az egyházpolitika helyzetével. A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala három pontból álló előterjesztést fogalmazott meg a rendezéssel kapcsolatban, melyek közül jelen esetben számunkra kettő releváns. Az első a személyi kérdéseket érintette, a második pedig az 1956-ban súlyosan diszkreditálódott papi békemozgalom újjáélesztését szorgalmazta. A forradalom alatt történt viharos gyorsaságú személyi változások tendenciáját érzékelve az MSZMP biztosítani akarta az egyházakra gyakorolt legfőbb felügyeleti jogát. Ekkor született meg az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet, amely a katolikus, református, evangélikus és izraelita felekezetek bizonyos tisztségeinek betöltéséhez egyaránt előírta az előzetes állami hozzájárulás szükségességét.³⁸ A rendelet, amely március 24-én került kihirdetésre, a kisebb vidéki plébánosi és kápláni állások kivételével szinte minden papi pozíciót állami hozzájárulástól tett függővé. A jogtörténeti háttér teljességéhez hozzátartozik, hogy az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet végrehajtási utasítása hosszas előkészítési folyamatot követően, csak 1959-ben – az országgyűlési választások után – jelent meg.³⁹ Borai Emil egyházügyi megbízottat azonban már a végrehajtási utasítás előtt arra inspirálták, hogy kényszerű diszpozíciók segítségével kiszorítsa a megye „ellenforradalmi tevékenységben” résztvevő papi személyiségeit. Ezzel párhuzamosan a helyi adottságokról kialakult ismereteit mozgósítva alakítson ki maga körül egy erőteljes, a papi békemozgalom frontjáról már korábban is ismert csoportot. A személyi kérdések megoldásával tehát a békemozgalom részbeni újra-megerősödését is elősegítették. A bizalmi kör tagjai tájékoztatták a főelőadót az egyházpolitika állásáról, más papok tevékenységéről és az érsekség akcióiról. Ennek érdekében Borai egy 1958 januárjában keltezett beszámolója alapján tizenkét új esperes kinevezésében járt el, és így a stallumokba ismert békepapok kerülhettek. Az is a taktika részét képezte, hogy a főelőadó a megye papjainak kb. 70%-ával rendszeres nexust tartott, és szűkebb körébe igyekezett bevonni bizonyos magasabb egyházi címeket birtokló személyeket. Ilyen módon a katolikus egyházi hierarchiát kihasználva befolyást nyerhetett az alsó-

---

³⁶ MNL HML, EMB, B. 1060/1957. Lipkai István és társainak pere.

³⁷ Bertalan P.: Ellenálló i. m. 115.

³⁸ Köbel Sz.: Oszd meg. i. m. 128.

³⁹ Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. Bp. 2005. 1014.

papság felett.⁴⁰ 1959-re jelentős előrelépések történtek a kulcspozíciók terén, ekkorra az összes esperesi széket békepap foglalta el.⁴¹

A Politikai Bizottság 1958. július 10-ei határozatának két meghatározó pontja úgyszintén ráerősíthetett az eddig leírtakra. A direktíva ugyanis elválasztotta az úgynevezett „klerikalizmust”, és a vallásos ideológiát, s ezzel megkezdődött hivatalos egyházpolitika „kétpólusúvá” válása. Míg az utóbbi esetében a határozat az egyházakkal való pozitív együttműködést, egyfajta szövetségi politikát és a vallásos ideológia elleni türelmes eszmei harcot irányzott elő, addig a „klerikalizmus” esetében a rendelet bizonyos kontinuitást mutatott a korábbi sztálinista egyházpolitikával. A pártdokumentum klerikális reakcióval foglalkozó része külön feladatként kihangsúlyozta, hogy a jelentősebb egyházi pozícióba kizárólag lojális egyházi emberek kerülhettek, akiknek kötelessége volt politikailag fellépni a reakciós egyházi személyekkel szemben.⁴² A lojális papok így eszközként szolgálhattak a renitens elemek elszigetelésére. Az ÁEH bevett módszerei közé tartozott továbbá, hogy a vidéki munkatárs segítségével a klérus tagjai közül a „megbízhatatlan”, „ellenséges” csoportokat jelentéktelenebb, kislakosságú végső esetben akár szórványtelepülésekre helyezték át. Nem volt ritka, hogy bizonyos „ellenséges” lelkipásztorokat Heves megyéből a hajdúság ritkábban lakott területeire disponáltatták.

A papi békemozgalom intézménye 1956-ot követően Heves megyében az elsők között éledt újjá. Véleményem szerint ennek egyik oka az lehetett, hogy a szervezet az 1956-os forradalom előtt már jól működő gyökerekkel rendelkezett. A források tükrében megállapítható, hogy a békemozgalom megyei kiépülése 1953-tól datálható. Az ÁEH így érthető módon a konszolidációs periódusban kézenfekvőnek látta pozícióba hozni a magasabb egyházi rangok terén a katolikus békepapság korábbi emblematisz személyiségeit.⁴³ Az előzőekben vázolt metodikával emelkedhetett esperesi rangra Rozsáli Menyhért. Rozsáli 1954-től verpeléti plébános volt, s a források tanúsága szerint a forradalom előtt az államhoz közeli, a „békemunkában” erőteljesen jelen lévő személyiségről beszélhetünk. Az 1956-os események közepette korábbi lojális viselkedéséért őt is sokszor heves támadások érték, de a kádári hatalommegszilárdítás idején ismét hűségeseznek bizonyult a hatalomhoz. Ennek fényében nem meglepő, hogy 1957-től már kerületi

---

⁴⁰ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Összefoglaló jelentés, Eger, 1958. január 16.

⁴¹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

⁴² Köbel i. m. 132.

⁴³ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

esperesként tevékenykedhetett.⁴⁴ A Művelődésügyi Minisztérium Állami Egyházügyi Hivatala nem sokkal később állami kitüntetéssel honorálta szolgálatait: 1957. december 21-én a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének V. fokozatára kapott felterjesztést.⁴⁵

Az MSZMP központi egyházpolitikai elvárásainak végrehajtása – már ami a személyi kérdéseket és a megbízhatatlan papok szankcionálását illeti – nem feltétlenül ment gördülékenyen. Borai Emil összefoglalóiban visszatérő probléma Brezanóczy Pál magatartása. A dispoziciók tekintetében ugyanis a helynök és az egyházügyi főelőadó véleménye nem minden esetben fedte egymást. A nagyobb súrlódások esetén Brezanóczy gyakorta felutazott Pestre, és ott az Állami Egyházügyi Hivatal vezető egyéniségeivel kialakított kapcsolatait használta fel az alkudozások során – olykor sikerrel.⁴⁶ Az előzőekre példaként szolgál az a nem egyedülálló eset, amikor a helynök a teológiatanárok vagy az érseki titkár személyéről való döntéshozatalkor a megyei szinten történő tárgyalásos megoldást megkerülve a fővárosba utazott. Hasonlóan tett, amikor Borai nyolc „reakciós paptól”, túlnyomó részben plébánosoktól akarta megvonni a kongruát, és át akarta utalni bizonyos demokratikus, addig kongrua nélküli papok számára.⁴⁷ A tervezeteket Brezanóczy közbenjárásával Budapesten negligálták. A megyei főelőadó, miután felszólítást kapott az ÁEH vezetőségétől arra vonatkozóan, hogy egyházpolitikai jellegű elképzeléseinek harmonizálni kell Brezanóczy Páléval, az egyik 1959-es jelentésében a helynök viselkedésén kívül a hivatal hozzáállását is kritizálta. Ha úgy tetszik sérelmezte, hogy a feje fölött születnek meg lényeges, az ő hatáskörét is érintő kérdések.⁴⁸ Országos kontextusba helyezve a történetet kiviláglik, hogy nem egy elszigetelt problémáról van szó. Az állami vezetés számára sok gondot okozott az a tendencia, hogy bizonyos vidéki megbízottak gyakorta kritikai hangot ütöttek meg az Állami Egyházügyi Hivatallal szemben. A hatvanas évek közepeén meg is indult a megyei vezetőkkel egyeztetve a gyengébb vidéki egyházügyi főelőadók lecserélése.⁴⁹

A személyi kérdések körüli vitás kérdések végül 1960-ra nyugvópontra jutottak. Borai Emil utalva a konfliktusokra egyik fölfelé intézett 1962-es beszámolójá-

---

⁴⁴ *Dr. Pákozdy J.*: Az Egri Főegyházmegye i. m. 62.

⁴⁵ *Köpeczi B. E.*: Az Állami Egyházügyi Hivatal i. m. 115–116.

⁴⁶ Adriányi Gábor egyháztörténész is utalt ilyesfajta ismeretségre könyvében, eszerint Brezanóczy Pál tegező barátja volt Miklós Imrének (ebben az időben az ÁEH elnökhelyettese). *Adriányi G.*: A Vatikán keleti politikája i. m. 72.

⁴⁷ Az említett példa jól szemlélteti, hogy a miniszteri biztos a papok megyei pozícióin kívül még az anyagi jellegű kérdésekbe is képes volt beavatkozni.

⁴⁸ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

⁴⁹ *Köbel Sz.*: Oszd meg i. m. 89.

ban a következőket írta a Brezanóczyval történő megegyezésről: „most már örül, hogyha már kellett 1960-ig elintéződtek az egyházmegyében a személyi problémák és azóta nyugton hagyjuk, miközben más egyházmegyékben most tornyosulnak a kellemtelenségek”.⁵⁰ A konszenzus kialakulásához vezethetett Borai részéről az a gesztus is, hogy a nem hozzájárulások dispoziciók kapcsán vétőt nem emelt, s ez „jól esett a helynöknek”.⁵¹ A megyei funkcionáriusnak a pozitív és konszolidált légkörről szóló híradások mellett ugyanúgy érdekében állt a sikerig vezető „rögös út” felemlegetése, esetleges felnagyítása. Borai Emil valójában minden egyes alkalmat megragadott arra, hogy a felettes szerv vezetését újra és újra szakmai ismereteiről, szorgalmáról, rátermettségéről és munkájának súlyáról győzködjön.

Mindent egybevetve elmondható, hogy Heves megye a tárgyalt periódusban egyházi szempontból a nyugodtabb területek közé tartozott. Ezt a tézist erősíti a Borai által írott elemző jellegű jelentéseken kívül az a tény, hogy a személycserék viszonylag gyorsan végbemehettek. Erre utal, hogy az 1956. október előtti status quo már 1960-ra helyreállhatott. Ebből következően az esperesi kerületek élén 1958 második felére, 1959-re úgynevezett „demokratikus papok” kerülhettek. Példának okáért a már említett Rozsáli Menyhért, aki 1958-tól patai főesperes, vagy Katona István, aki szintén 1958-tól a füzesabonyi kerületi esperesi pozíciót birtokolta.⁵² Borai Emil vitathatatlan rutinja mellett azt sem szabad elfelednünk, hogy az egyházpolitikai irányelvek megvalósulását jócskán előbbre juttatták a megye adottságai is. Egyfelől a forradalom előtt már mély gyökerekkel rendelkező papi békemozgalom 1956 végén és 1957 elején könnyen mozgósíthatónak bizonyult (gondolok itt elsősorban a volt választmányi tagokra). Az értékelésnél figyelembe kell vennünk, hogy Czapik Gyula érsek hivatali ideje alatt megkezdődött és Brezanóczy Pál kormányzata alatt folytatódott az állam és a katolikus klérus közti jó viszony kiépítése, illetve megőrzése, mélyítése. Az ordináriusok részéről megmutatkozó rugalmas és sokszor együttműködő politika jól jött az alkuk színterén, de jelentős lépéselőnyt jelentett az állami egyházirányítás gördülékenyebb megvalósulásában is.

Végezetül a visszatérő konfliktusok Brezanóczy Pál és a megyei funkcionárius között kétség kívül betudhatóak annak, hogy a helynök – Czapikhoz hasonlóan – a lojalitásáért cserébe követelt magának némi mozgásteret. A helynök az előnyét főleg a személyi kérdések kapcsán próbálta kihasználni. Egy másik lényegi pont Brezanóczy jó diplomáciai érzéke, karrierizmusa és az évek folyamán az Állami Egyházügyi Hivatalban kialakított kapcsolati hálója, melynek segítségével sok

---

⁵⁰ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházpolitikai összefoglaló Eger, 1962. szeptember 27.

⁵¹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., 1962. I. negyedéves összefoglaló Eger, 1962. március 29.

⁵² *Pákozdy J.*: Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa. i. m. 61.

kellemetlen vitát meg tudott kerülni. Ez a helyzet a rutinos és sikeres vidéki funkcionáriusként nyilván valóan nyomaszthatta Borait. Hipotézisem szerint többek között ennek hatására tudható be az ÁEH irányába intézett kritika is. Mindenesetre a megyei forrásokból annyi biztosan kideríthető, hogy az 1960-ra véget értek a „*tisztogató dispoziciók*”. Az elemzés tárgyát képező beszámolók a katolikus egyház szuverenitását számottevően csonkító intézkedéseket egyfajta konszenzusos, de a főelőadó képességeit is méltató megoldásként láttatják.